

válasz Hajdu Tibor, Vida István és Vonyó József opponensi véleményére

Először is köszönöm, hogy opponenseim igen figyelmesen, gondosan elolvasták vaskos kéziratomat. Hagyományaink szerint elsősorban a tárgyi ellenvetésekre szeretnék válaszolni, illetve a fontosabb állításaimat, elemzéseim eredményeit vitató álláspontokkal foglalkozom, lehetőség szerint tematikai rendben haladva.

Mindenekelőtt egy rövid módszertani, elméleti gondolatmenetet szeretnék vázolni. Nem is értek ugyan egyet Pierre Bourdieu-vel, aki szerint: „... az életrajzírás lehetetlen, értelmetlen és érdektelen, csak a társadalmi reprezentáció számít, amely rendet visz abba a kibogozhatatlan rendetlenségbe, amilyen valójában az egész élet.”¹ Vagy mint Shakespeare *Macbeth*-je mondja: „Az élet csak egy tűnő árny, csak egy szegény ripacs, aki egy óra hosszat dúl-fúl, és elnémul: egy félkegyelmű meséje, zengő tombolás, de semmi értelme nincs.”² Mégis azt én is jól tudom, hogy nagy „veszélyek” leselkednek minden életrajz-íróra. Az egyik ilyen „veszély” a vizsgált személy túlzottan középpontba állítása, történelmi szerepének eltúlzása. Az én „főhősöm”, Szálasi Ferenc, nyilvánvalóan, miként Lenin, Sztálin, Mussolini, vagy Hitler, „bűnös” személy, én mégis elsősorban megérteni akartam őt, feltárni személyiségét, céljait, bemutatni, mit és miért tett. Nagyon jó ötletnek tartom, amit Vonyó József vetett fel, hogy iktassak be a Szálasi-életrajzba még egy tematikus fejezetet, amelyben csak a „nemzetvezető” személyiségével foglalkozom. Ebben a fejezetben majd igyekszem megmutatni, hogyan változott meg Szálasi, hogyan lett, Hajdu Tibort idézve, torzult személyiségből, nem a szó orvosi értelmében beszámíthatatlan örült, hanem főleg közveszélyes, mániás, a valóságtól magát szinte teljes sikerrel elzáró politikus. A fentebb említett „nagy” politikusokkal szemben Szálasi kudarcos, tulajdonképpen egész rövid, alig jó tízéves pályafutása alatt csak várakozó, nem cselekvő politikus volt. Ráadásul aktív politikusi időszakából (1938-1940-ben) két évet börtönben töltött. Befolyása Magyarország történetének alakulására még hatalomra jutása után is, főleg persze a II. világháborús katonai helyzet számára és elvbarátai, szövetségesei szempontjából katasztrofális alakulása miatt, rendkívül csekély volt. A döntő kérdés, és talán elsősorban Vonyó Józseffel van e téren vitám: egy életrajz keretein belül milyen mélységig kell feltárni, bemutatni azt a társadalmi, gazdasági, politikai környezetet, amelyben főhősünk megszületett, politikus lett, majd meghalt.

¹ Bourdieu, Pierre: L'illusion biographique. *Actes de la recherche en sciences sociales*. Juin 1986, 69-72. idézett rész: 69.

² Shakespeare, William: *Macbeth*. Szabó Lőrinc fordítása. Magyar Helikon, 1972, III. k. 624.

Nyilvánvalóan, egy Hitler-életrajz, vagy egy Sztálin-életrajz egyben a náci Németország, illetve a bolsevik Szovjetunió története is, de mit kezdünk Szálasival, aki még csak nem is a magyarországi szélsőjobboldali mozgalom, hanem annak csak egyik, igaz, legerősebb pártjának-mozgalmának a vezetője volt? Patrice Gueniffey mintha opponensemnek válaszolna: „A kontextus vizsgálata vagy annak beépítése az életrajzba magában hordozza annak veszélyét, hogy a kontextus végül a biográfia helyébe lép.”³ Vagy, ahogy Kövér György fogalmazott: „... végül is a biográfuson áll, hogy mit tart fontosnak a történelem makroszintjéről beemelni az egyén mikrovilágába, miként tudja a sokszálú társadalmi háló csomóiba kötözött alak cselekedeteit, mozgatórugóival együtt kibogozni.”⁴ Én, hogy csak külföldi példákat említsek, a nagy politikai életrajzírók Allan Bullock, Ian Kershaw, Isaac Deutscher Hitler, Sztálin, vagy Trockij életrajzaiban alkalmazott módszert próbáltam követni. Nem tartottam feladatommak valamiféle szisztematikus összehasonlítást elvégezni Szálasi és Hitler, vagy Szálasi és Mussolini, vagy Szálasi és Baky László, esetleg Imrédy Béla eszmerendszere, kül- és belpolitikája között. Nem állítottam például, hogy egyedi lett volna Szálasinak az a véleménye, hogy ő a népet, sőt Európát, a világot megváltó történelmi szerepet játszik. Az önmagába vetett fanatikus hite minden bizonnyal őszinte volt, és említettem a hasonlóan önmaga fontossága, megváltó küldetése tudatától eltelt „pályatársai” között Mussolinit, Hitlert és Antonescut is. Szálasi még attól is megkímélt, hogy eszmerendszerét az olasz fasizmus, vagy nácizmus össze kelljen vetnem. Elvégezte ezt a „feladatot” ő maga, idézem is, amikor arról értekezett, naplójában és a nyilvánosság előtt elmondott beszédeiben, hogy miért magasabb rendű az ő „Hungarizmus” a fasizmusnál, vagy a nácizmusnál.

Opponenseim joggal bíráltak, mert disszertációmiban szinte nincs historiográfiai bevezető. Mentségem nincs, csak magyarázatom: Szálasirol, ha most eltekintünk mai párthívei által írott hagiográfiáktól disszertációm leadásáig, vagyis 2012 tavaszáig még nem született tudományos igényű életrajz. Rendszeréről, vagy a nyilas mozgalomról sem írtak túl sokan, és ezen munkák zöme is még az 1960-as, 1970-es években született.

Szálasi és hívei, pártjának tagjai

Komoly kérdés, és az eddigi szakirodalom (Lackó Miklós, Ránki György, Ignác Károly) már tett kísérletet arra, hogy feltárja, bemutassa, kik voltak a nyilasok? Vonyó szerint

³ Gueniffey, Patrice: A biográfia a megújuló politikatörténetben. *Aetas*, 15. évf. (2000.) 3. sz.

⁴ Kövér György: Biográfia és történetírás. *Aetas*, 15. évf. (2000.) 3. sz.

csak „véletlenszerű mintavétel” alapján dolgoztam, az általam rajzolt kép ezért nem lehet hiteles. Itt és most szeretném jelezni, hogy az elmúlt közel két évben egy OTKA-program keretében sikerült digitalizálnunk a MOL-ban lévő mintegy 27.000 nyilas párttagsági kartont, vagyis azokat a formanyomtatványokat, amelyeket a pártba belépők kitöltöttek. Két éve még csak mintegy 2000 kartonon szereplő adatok történeti-szociológiai feldolgozására tettem kísérletet, ám most már jóval előbbre jutottunk munkatársaimmal, elsősorban is Lippányi Zoltán szociológussal és Margittai Linda történésszel.

Minden bizonnyal még tovább kell árnyalnom a leírásomat a nyilas párttagsággal, és azok társadalmi összetételének vázolásával, akik az 1939-es választásokon a nyilasokra szavaztak. Sajnálom, ha félreérthetően fogalmaztam, Szálasi 1938-as letartóztatása önmagában még nem hozott volna a nyilasoknak újabb munkás- és paraszttömegeket. Én csak azt szerettem volna érzékeltetni, hogy a nyilasok radikális társadalombírálata, jelszavaik, mint pl. a „föld azé, aki megműveli”, és vezérük „üldöztetése”, majd elítélése és börtönbe zárása a választási hadjáratban már jól „kamatozott”. Az internacionalista és természetesen nem antiszemita kommunisták, Demény Pál és társaik a Horthy-rendszer kemény, de tömegtámogatásra sem az 1920-as, sem az 1930-as években szert tenni nem tudó kicsiny ellenzéki csoportját alkották csak. A „keresztény-nemzeti”, irredenta és antiszemita valamint antikapitalista jelszavakkal operáló nyilasok igen. A nyilas párttagsági kartonok vizsgálata azt mutatja, hogy Szálasi pártjába elsősorban a tanulatlan, maximálisan 4-6 elemít végzett fiatalok, a félproletár és proletár rétegek léptek be. Sipos Péter úttörő elemzésében már utalt arra, hogy az ipari munkásság összetételében a Horthy-korszakban jelentős változások következtek be: az 1930-as évek második felére „beérett” és többségre jutott az ipari munkásokon belül is a „keresztény-nemzeti” szellemben nevelt fiatal generáció, a 20-39 éves korcsoport 1935-ben a fővárosban már a munkások 63 %-át alkotta. Csökkent a szociáldemokrata tudatú, szakképzettek számaránya.⁵ A nyilas párttagsági kartonokon szereplő adatok feldolgozásával nyerhető eredményeinket össze kell majd vetni az 1935-ös és 1939-es választások adataival és talán érdemes lenne megvizsgálni, hogy hány ember és pontosan kik ellen emeltek vádat 1945 után azon az alapon, hogy hosszabb, vagy rövidebb ideig Szálasi pártjának tagjai voltak.

Ha oldalakon keresztül leírom, hogy hányan, milyen fontos szélsőjobboldali személyek veszttek össze Szálasisal, ha vázolom, hogy a belső pártviszályoknak milyen, többek között Szálasi személyiségében, pártvezetői stílusában is rejlő okai voltak, akkor

⁵ Sipos Péter: *Legális és illegális munkásmozgalom 1919-1944*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1988, 212, 213, 218.

véleményem és reményem szerint a figyelmes olvasó megérti, hogy ha egy Pálffy, egy Baky, egy Hubay szakít Szálasival, vagy ő zárja ki őket pártjából, ez bizony jelentős csapás lehetett a jövőendő „nemzetvezető” számára. (Vonyó)

A tematikus fejezetek

Ugyancsak Vonyó József kifogásolta, hogy sokszor nem elemzem, értékelem Szálas szövegeit. Néhány éve egyik kollégám szinte részvétét fejezte ki nekem, hogy éppen Szálas szövegeit olvasom. Mint mondta, szerintem ez olyan lehet, mint homokot rágni. Lehet, hogy éppen Szálas gazdasági nézeteinek ismertetésénél lett elegendő ebből a nyilaskeresztes homokbányából. Úgy véltem, hogy Szálas annyira dilettáns gazdaságpolitikus, annyira nem ért a közgazdaságtanhoz, hogy ha néhány kritikus megjegyzés kíséretében megpróbálom összefoglalni idevágó nézeteit, az önmagáért beszél.

Mivel Codreanu és vele együtt letartóztatott társait 1938. november 30-án úgymond „szökés közben” ölték meg, Szálasnak és híveinek ekkoriban lehetett okuk félni, hogy az eszközökben amúgy sem nagyon válogatós Sombor-Schweinitzer József esetleg kedvet kaphat román kollégái példájának követésére. Az első, Szálasit „védő”, és a kormányt egy Szálas elleni merénylet esetén fenyegető röplapot Codreanu meggyilkolása után, 1938. december 8-án adták ki a nyilasok. (Vonyó)

Szálasnak és híveinek csak nagyon szórványos, nagyon gyenge, jelentéktelen kapcsolataik voltak Berlinben. Mint azt többször is leírtam, idézve Szálasit vagy alvezérei panaszkodását: a náci vezetők tudomást sem vettek Szálasiról, őt túlságosan önfejtűnek, nehezen kezelhetőnek, és például teljes joggal valódi magyar nemzeti-szocialistának és Volksbund-ellenesnek tekintették. Ha mindenáron támogatni akartak valakit Magyarországon, akkor ott volt nekik az SS bizalmi embere Baky László, vagy a hozzá hasonlóan kritikátlanul nácibarát Imrédy Béla. (Hajdu) Vida István is „nehezen tételezi fel”, hogy ilyen vagy olyan módon, akár rejtett, burkolt formában, de a németek ne támogatták volna a nyilasokat. Ha ez igaz lenne, akkor nehezen érthető, hogy bizalmas, szűk pártvezetői körben, vagy Szálas a kézzel írott naplójában, majd a Hungarista Naplóban miért mondják, írják, panaszozzák többször is, éveken keresztül, hogy semmiféle támogatást nem kapnak Németországtól a nyilasok? Egyébként miért állt volna érdekükben a náciknak éppen a nyilasokat támogatni?

Hajdu Tibor nagyon érdekes kérdést vetett fel, most megpróbálok rá válaszolni: miért nem jelentkezett Szálas frontszolgálatra 1941 nyarán, a Szovjetunió megtámadása után? Nem tudom, bizalmas naplójának éppen az első, valamikor 1942-ben írott „A”-füzete eddig még

nem került elő, és erről ő maga soha nem beszélt, vagy írt. Csak arra tudok gondolni, hogy őt őrnagyi rangjától elítélésekor megfosztották, ha most jelentkezett volna, talán egyszerű honvédként küldték volna ki a Donhoz, amihez nyilván nem sok kedve volt. Annál saját személyét sokkal fontosabbnak tartotta, hogy kockára tegye életét, vagy ha igen, legalább azt elvárta volna, hogy őt „rehabilitálják” és visszakapja rangját.

Most már bevallhatom, hogy opponenseim bíráló megjegyzései közül egyet „hiányoltam”. Mindhárom bírálóm egy-egy, olykor több esetben is írt arról, hogy erről, vagy arról a személyről többet, mást is le kellett volna írnom. Itt és most töredelmesen bevallom, hogy az annotált névmutatóval csak Matolcsy Mátyásig jutottam. Tehát például Kassai-Schallmayer Ferencről is, ha disszertációm kéziratát ilyen „félkész” állapotban lévő névmutatóval le mertem volna adni, opponenseim már sok információt tartalmazó szócikket olvashattak volna.

A Szálasi-puccs

Nem tartottam feladatommak, hogy a hazánkat 1944. március 19-én megszálló német erők és az új magyar hatóságok viszonyát vázoljam. (Vonyó) Egyrészt a hatóságok nem voltak újak, Horthy kormányzó a helyén maradt, a Sztójay-kormányban pedig a Kállay-kormány négy tagja is (Antal István, Csatay Lajos, Reményi-Schneller Lajos és Szász Lajos) tárcát kapott, illetve megőrizte azt. A főispáni, alispáni és polgármesteri karban voltak személycserék, ritkán lemondások, nyugállományba vonulások, de az államapparátus, a rendőrség, a csendőrség közép- és felsővezetői zömmel a helyükön maradtak és fegyelmezetten, olykor kifejezetten lelkesen végrehajtották az új kormány utasításait. Szálasi összesen nyolc alkalommal fogadta Sztójay Döme. Vonyó Józsefnek igaza van, tárgyalásaikról valóban nem írtam részletesen, de talán a lényeges információkat közöltem: Szálasi hálás volt Sztójaynak, mert az új miniszterelnök érte el, hogy Horthy végül hajlandó volt őt fogadni. 1944 áprilisától júliusáig pedig ha találkoztak, akkor Szálasi mindig elutasította, hogy valamiféle (szélső)jobboldali pártkoalícióban részt vegyen. Abban is igaza van Vonyó Józsefnek, hogy nem közöltem, mi volt Szálasi véleménye Horthynak a deportálásokat július 6-án felfüggesztő döntéséről. „Mulasztásomnak” egyetlen oka van: fogalmam sincs, mivel Szálasi sem bizalmas naplójában, sem a nyilvánosság előtt, vagy később, rendőri, vagy népbíróági kihallgatásai során erről egyetlen szót sem írt, vagy mondott. Pusztán az ún. Baky-puccsról tett említést naplójában. Köszönöm Vonyó Józsefnek, hogy hosszú listát készített azokról a monográfiákról, forráskiadványokról, amelyeket szerinte

fel kellene használnom a „végleges” Szálasi-életrajz elkészítéséhez. Figyelmemet e munkák túlnyomó többsége nem kerülte el, de például a Karsai László és Molnár Judit által sajtó alá rendezett *Az Endre-Baky-Jaross per* c. kötetben, és ezt jó lelkiismerettel állíthatom, nem sok van, amit a Szálasi-életrajzhoz fel tudnék használni. Szálasit 1945. december 28-án ugyan tanúként kihallgatták e perben, de mivel Jankó Péter tanácsvezető bíró azonnal gúnyolódni kezdett vele, mert foglalkozásaként a „nemzetvezetőt” adta meg, a megsértődött Szálasi, mint írom is, a továbbiakban csak rövid nem-ekkel és igen-ekkel felelt a kérdésekre, illetve semmi olyasmit nem mondott, amit disszertáciomban addig már ne olvashatott volna opponensem is. Egyébként ezt a forráskiadványt kétszer is idézem disszertáciomban.⁶

Nem beszélhetünk „új magyar hatóságokról” a nyilas puccs után sem és mivel utóbbi történetét és benne Szálasi szerepét részletesen tárgyalom, nem hiszem, hogy lesz majd olyan olvasóm, aki szerint én úgy vélem, hogy Szálasiék jogszerűen lettek az ország vezetői.

Szálasi „zsidópolitikája”

Sajnálom, hogy nem sikerült még opponenseimet sem meggyőzőnöm arról, hogy Szálasi 1944. október 15. után nem csak valamiféle „képzeletbeli hatalom” birtokosa volt (Hajdu), vagy csak függetlenségét akarta volna hangsúlyozni, és valamiféle gazdasági racionalitás szempontjait vette volna figyelembe (Vonyó), amikor 1944. november 21-én leállította a gyalogmeneteket és megszerveztette a nemzetközi, majd a nagy gettót. Szálasit akkor, amikor úgy döntött, hogy nem engedelmeskedik tovább a németeknek, elismeri a nemzetközi jogi szempontból egyébként érvénytelen védleveleket és védőútleveleket, főleg és elsősorban az a vágya hajtotta, hogy elérje, a világháborúban semleges államok ismerjék el rezsimjét. Kemény Gábor, Szálasi külügyminisztere 1944. november közepén kelt összefoglaló jelentésében világosan leírta: amely semleges államok magyar zsidókat óhajtanak védeni, részesítsék hivatalos diplomáciai elismerésben a nyilas rezsimet. Szálasi kb. 50.000 zsidó munkaszolgálatost a németek rendelkezésére bocsátott. A nagy gettó rabjait zömmel Budapest főváros élelmiszerkészleteiből élelmezték, úgy-ahogy, és a fejadagok olykor életveszélyesen alacsonyak voltak. Szálasit csak egy dolog érdekelte: ugyanolyan tisztelt, elismert, legitim államfőnek akart látszani, mint Horthy. Vonyó József úgy véli, hogy azok, akik a nyilas rezsime idején Budapesten zsidókat öltek halomra, raboltak ki, vezérük „zsidóellenes kijelentései is” bíztatták. Eddigi vizsgálataim alapján úgy látom, hogy a nyilas

⁶ 177/748. j. és 378/401. j.

terrorban főleg és elsősorban nem a régi, inkább kevésbé, mint többé fegyelmezett párttagok, pártszolgálatosok vettek részt, hanem a „társutasok”, lumpen elemek, katonaszökevények, viceházmesterek, akik csak a nyilas puccs után ragadtak fegyvert, húztak Árpádsávos karszalagot. Ők az 1930-as, 1940-es években valószínűleg nem nagyon figyelték, mit művel, miket mond éppen a zsidókról az ellenzéki Szálasi. Az antiszemita Horthy-rendszerben, főleg 1938 után amúgy is lámpással kellett olyan politikust keresni, aki nem „zsidózott”. A nyilasok csak abban különböztek a kormánypárti, vagy más, szélsőjobboldali antiszemitáktól, hogy ők rendszerkritikájuk egyik központi elemévé tették a „zsidózást”.

Hajdu Tibor szerint a főváros zsidósága egy része inkább a véletlennek, az állam bomlásának és főleg a gyilkosok rendelkezésére álló idő rövidegének köszönhető életüket. Vida István úgy véli, hogy Szálasi abban bízott, hogy a zsidókkal kapcsolatos „jó tetteit” majd javára írják a háború után és megtarthatja a kormányfői posztot. Szálasi nem hatottak a fenyegetések, nem törődött sem a németek tiltakozásával, sem a semleges diplomáttal. Ő „tudta”, hogy a németek és szövetségeseik meg fogják nyerni a második világháborút, felelősségre vonástól tehát nem tartott, eszébe sem jutott, hogy neki Moszkva, London, vagy éppen Washington, ma már tudjuk „zsidóbarátnak” egyáltalán nem nevezhető politikájára tekintettel kellene lennie.

Mivel úgy vélem, hogy az egész Szálasi-életrajz egyik központi, legfontosabb kérdéséről van szó, egy külön fejezetet szenteltem Szálasi antiszemita nézetei kialakulásának, változásának bemutatására és egy külön fejezetben próbáltam bemutatni a „nemzetvezető” zsidópolitikáját. Itt és most csak a legfontosabb elemeket szeretném kiemelni: Sztójay lelkesen deportált, Szálasi vonakodva. Eichmann már október 16-án ismét Budapesten termelt, és Vajna Gábor belügyminiszteren keresztül megpróbálta elérni, hogy kezdjék újra a deportálásokat. Szálasi jó két hétig nem adott erre engedélyt, tehát ha viszonylag rövid idő állt a gyilkosok rendelkezésére, akkor ez Szálásinak is volt köszönhető. Csak november első napjaiban indultak el a halálmenetek, de ezeket is leállította november 21-én. Ráadásul elvben, és néha a gyakorlatban is, Szálasi utasításának engedelmeskedve, az öregeket, betegeket, a kisgyerekes anyákat vagy nem deportálták, vagy a gyülekezési helyekről hazaengedték. A németek ellenkezésével mit sem törődve, a deportálások felújítását követelő Ribbentropnak kifejezetten pimasz választ küldve Szálasi a Pozsonyi út-Szent István park környékén megszerveztette a nemzetközi gettót (kb. 35.000 túlélő), ahová az első tervek szerint november 10-ig be kellett volna költözni a különféle „védettséget” szerzeteknek. November 17-én újabb rendeletet adott ki, több kategóriára osztotta a zsidókat, és jó érzékkel felismerte, hogy a németeknek ekkor már elsősorban a munkaképes férfiakra és nőkre van

szükségük, tehát ha Ribbentrop, Eichmann és Veessenmayer továbbra is a főváros zsidótlanítását szorgalmazza, kívánságukat, követelésüket nyugodtan figyelmen kívül hagyhatja és megszerveztette a nagy gettót (kb. 70.000 túlélő).

Nem volt szándékomban a varsói gettó-lázadás hőseit „deheroizálni”. Csak azt akartam érzékeltetni, hogy 1943 tavaszán a teljesen reménytelen helyzetben lévő varsói zsidók egy kicsiny csoportja úgy döntött, hogy életük feláldozása árán is, de megmutatják a világnak, hogy nem minden egyes zsidó hajlandó birka módra a vágóhídra menni. Mordecai Anielewicz, Yitzhak Zuckerman és társaik megpróbálhattak volna kiszökni a varsói gettóból és a nem antiszemita ellenállókhoz csatlakozva harcolni. 1944 őszén-telén Budapesten, amikor a magyar fővárosban már szinte napról napra várták, hogy a Vörös Hadsereg kiűzi a németeket és szövetségeseiket, logikus volt a cionista ellenállók döntése, hogy nem próbálnak merényleteket elkövetni, nem lönek, robbantanak, hanem személyi okmányokat hamisítanak, elbújnak és másoknak is segítenek elrejtőzni.

Epilógus

Opponenseim közül ketten is javasolták, hogy egy összefoglaló, értékelő fejezetben írjam le Szálasival, személyiségével, politikájával kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat, gondolataimat. Ígérem, megteszem. És még egyszer köszönöm kemény munkájukat, és nagyon is tudatában vagyok annak, hogy ha e kéziratból jó, olvasható könyv lesz, az három opponensemnek is nagymértékben lesz köszönhető.